

Књига је написана лаким стилем, чита се готово у једном даху и представља сигурно озбиљан допринос науци упоредног права, а са друге стране, нарочито методолошки, и историји права. Сваки образовани правник наћи ће у овом делу читаву једну нову димензију права, која му је, изгледа, била ту при руци и чекала прилику да буде откривена. Та се прилика не сме пропустити. Да закључимо: књигу не само да препоручујемо, она се једноставно мора прочитати.

Оливер Антић

Душан Мрђеновић (приређивач):

Темељи нове демократије. Избор декларација и њихових о људским правима (1215–1989)

(„Нова књига“, Београд, 1989, 238 стр.)

После више година игнорисања или маргинализовања проблема људских права и слобода у Југославији је Савез удружења правника Југославије, у додатку часописа *Архив за правне и друштвене науке* бр. 4/1968, на преко 200 страница објавио најважније до тада познате националне и међународне документе о људским правима, закључно с међународним пактовима о људским правима (1966) и Техеранском прокламацијом (1968).¹ Пошто је тиме обележавана Међународна година људских права (1968), чему су посебно обележје дали студентски немири у многим земљама, укључујући Југославију, поменути документи су објављени у облику посебне збирке и дељени су учесницима свечане академије поводом Дана људских права која је 9. децембра 1968. одржана на Коларчевом народном универзитету у Београду. Несумњиво је да је каснији развој у области људских права, који се огледао како у усвајању многих докумената тако и у постепеном мењању оцене ранијих докумената и уопште става о људским правима налагао потребу за новим, потпунијим и нешто другачијим збиркама основних текстова из ове области. То сазнање је сазрело како у међународним организацијама² тако и у појединим државама.

1 До тада су поједини документи објављивани у часописима. Тако су, на пример, у *Југословенској ревији за међународно право* објављени Свеопшта декларација о људским правима (бр. 3/1958) и међународни пактови о људским правима (1–3/1967) у преводу професора др Милана Марковића. Таква пракса је настављена и касније.

2 Нарочито у Уједињеним нацијама и Европском савету који су објавили више издања таквих збирки.

У том светлу треба посматрати избор докумената који је објавила „Нова књига“ из Београда. Већ наслов и поднаслов показују став приређивача да се савремена демократија не може замислити без постојања минимума политичких права и слобода појединаца. Са друге стране су потребна ограничења свемоћи већине, како се обично назива демократска владавина. Демократији и људским правима је заједничко то што се остварују у друштву и што се, према томе, могу остваривати само дотле док не вређају права других и права друштва.³ У складу с тим је и садржина збирке у коју су унети само текстови који се, по схватању приређивача, односе на остваривање демократије. Како се демократија остварује у државама, разумљиво је да су неупоредиво више места добили документи усвојени у појединим државама, а знатно мање међународни. То, уосталом, одговара и историјском развоју идеје о заштити основних људских права и слобода, иако је сврха ове збирке другачије одређена. Без обзира на то историјска димензија није запостављена; она је нарочито видљива у пропратним коментарима.

Документима претходе предговор и текст о старогрчкој баштини, а после сваког текста на оригиналном језику и у преводу дата су опширна објашњења. На крају сваког коментара наведена је основна литература.

У предговору професор Војин Димитријевић зналачки и одмерено указује на еволуцију људских права од теоријске мисли појединаца до свеопштег прихватања од стране свих народа на свим континентима. Зато се људска права могу сматрати заједничком баштином човечанства.

О старогрчкој баштини надахнуто пише професор Сима Аврамовић указујући да је реч о Атини у VI и V веку пре н. е. и о демократији за релативно мали број слободних пуноправних грађана у полису. Пажњу наших читалаца мора да привуче занимљиво истицање великог броја државних органа с великим бројем чланова и с једногодишњим мандатом што је омогућавало релативно малом броју слободних грађана да учествују у обављању јавних послова. Оцену вредности је дала већ атинска филозофија. У старој Атини је поникло разликовање на себичне, заокупљене само својим пословима (*idiotes*) и друштвене, заинтересоване за полис, односно политику и државне послове (*politikos*). Атина је и колевка законитости јер су се односи између државе и грађана заснивали на закону, односно на схватању о владавини права.

Стога сва достигнућа имају свој, у најмању руку, идејни извор у старој Хеллади, иако стварне побуде могу да буду другачије јер произлазе из различитог схватања вредности. Атинска демократија

³ На том схватању почива и теорија о злоупотреби права.

је подстицала развој индивидуалних способности доконих робовласника, доприносећи тако личној еманципацији и развијању личних слобода. Али све то служи општем интересу друштва или државе, интересу који је изнад интереса појединца или је бар једнак с њим. У томе је разлика између античког схватања и данашњег, развијеног под англосаксонским и француским утицајем, по коме су људска права и слободе основне вредности којима држава треба да обезбеди уживање (стр. 18).⁴ Атинска демократија је развијала своје схватање у време када се није правила разлика између јавног и приватних интереса. Јавни интерес је истовремено и лични јер су држава и појединац чинили јединство. Зато Фистел де Куланж истиче да антички човек није имао представу о „слободи“ у данашњем смислу. То није било потребно јер учешће у јавном животу (јавним пословима) није било израз само права већ и дужности и значило је неопредељеност између јавног и приватног живота, неотуђеност човека од политичке сфере (стр. 19), за разлику од каснијих система владавине појединаца или група. Грчка демократија је особена јер се разликовала од свих до тада познатих и владајућих политичких облика (стр. 19) али је свакако значајнија по начелима и идејама које су оствариване током каснијих векова, укључујући владавину права којом су се Грци поносили (стр. 19).

Врло дискретно се указује на наличје такорећи апсолутне слободе мишљења и говора и широко схваћеног поротног суђења, које је „редуцирало скоро до апсурда организацију правосуђа, изложивши грађане ризику да буду оптуживани од стране неморалних сикофаната, могућности да се порота опредељује према симпатијама или политичким уверењима, обавези да често морају наручивати судску беседу од професионалних састављача говора – логографа, како би оставили што бољи утисак на поротнике“ (стр. 21).

Међутим, Атина је остала да се помиње као пример непосредне демократије у чијем је средишту слободан човек који има право на живот по сопственом избору (стр. 21). Таква слобода личности се „супротставља свим видовима доминације моћних и неограничених појединаца или система“ (стр. 21–22).

Они који се буду помније бавили питањима на која се односе објављени документи, мораће да се суоче не само са разним изворима већ и са различитим преводима текстова. Велика је корист што су текстови објављени упоредо на оригиналном језику и у преводу, али то може послужити само за упоређивање. Тиме се не отклања тешкоћа због недовољне поузданости извора (уз увек могуће штампарске грешке) и због начина превођења.

4 Није ли у Европској унији прихваћен антички став?

У том погледу треба на првом месту поменути Велику повељу о слободама чији је наслов у тексту на енглеском језику: *Magna charta (1215)* (како се првобитно називала) док је у преводу Шефка Куртовића: *Велика повеља о слободама Енглеске (1215)*. Добро је што је наслов употпуњен али је непотребно додата реч „Енглеске“. Такав назив се јавља тек 1297. али се у преводу морала избећи забуна пошто је реч о слободама у Енглеској те у том смислу документ припада Енглеској. Та грешка није поновљена у коментару С. Аврамовића (стр. 47). Нема сумње да би се истраживачи више радовали да превод упоређују с оригиналом на латинском. Овако је добијен превод превода који је дакле, имао два преводиоца. Професор Куртовић истиче да се највише ослањао на Девисов превод с латинског са изменама које је унео Џенингс. То је значајно због указивања преводиоца (нејасно је да ли Девиса, Џенингса или Куртовића; стр. 35, бел. 1) на то које су одредбе, дате у тексту, измењене 1225. Повељом Хенрика III а изостављене у каснијим издањима Повеље. Пошто сваки преводилац истиче да се трудио да сачува дух и смисао, то значи да су наши читаоци добили текст који су тројица преводилаца дотеривали трудећи се да омогуће његово разумевање. Ипак је пропуштено да се означи када су додате ознаке чланова (чега није било у оригиналу), а тој напомени енглеских преводилаца професор Куртовић је додао своју опаску да је такав начин обележавања данас у науци општеприхваћен.⁵ Осим тога, за значења неких израза дата су објашњења која могу бити корисна али нису неопходна. Чини се да је од те користи већа штета зато што није објављена Петиција о праву (*Petition of Right, 1628*) која се ослања на члан 39 Велике повеље, истиче неповредивост својине и личне слободе, тј. начело законитости.

За осигурање минимума личне слободе најзначајнији је *Habeas Corpus Act (1679)* чији тачан назив гласи „*Habeas Corpus Amendment Act (1679)*“, а поднаслов „*An Act for the Better Securing the Liberty of the Subjects and for the Prevention of Imprisonment beyond the Seas*“. Као што се види, реч је о измени закона (или измењеном закону) чији је циљ боље обезбеђење слободе појединаца и спречавање хапшења.⁶ Закон је усвојен 1640. Како је омогућавао изигравање (ослобођени су поново хапшени, премештани из једног затвора у други, у Шкотску или преко мора, ван домашаја закона), морало је доћи до измена новим законом са чвршћим гаранцијама. Нико није могао бити поново ухапшен за дело за које је био ослобођен – уведена је застарелост за гоњење. Изменама из 1816. дејство је

5 Можда је само то требало да каже у бел. 1, а да остале напомене преводилаца остави на почетку, технички исто као што је дат текст на енглеском.

6 Не знамо зашто је професор Куртовић реч „*prevention*“ превео са „забрана“.

проширено на грађанско право и на забрану ропства. Са изменама из 1862. важи и данас.

И у овом случају је професор Куртовић у фуснотама дао објашњења појединих израза на латинском који су остали непреведени и у енглеском тексту, као и неких специфичних енглеских израза. Та су објашњења веома корисна јер нашем читаоцу пружају могућност за боље разумевање једног од најважнијих аката из области људских права у англосаксонском свету, како каже професор Сима Аврамовић (стр. 75). Штета је што се у литератури не наводи ниједан рад наших писаца иако их има.⁷

Ни за „Бил о правима“ (1689) не би се могло рећи да је сасвим добро преведен. Док је наслов „Bil of Rights“ преведен као „Закон о правима“, дотле је поднаслов „An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown“ професор Куртовић превео као „Закон који проглашава права и слободе поданика и који одређује наслеђе круне“. Тај наслов углавном прихвата и професор Аврамовић (стр. 97–98), али он употребљава и реч „наслеђивање“ (стр. 99), што је по нашем мишљењу исправније. Понекад је и наш „мали“ језик богатији од „великих“. Иначе, Аврамовић употребљава и полупреведени наслов („Бил о правима“).

Техничка неуједначеност се може запазити и код других националних докумената. Тако се, на пример, превод поднаслова америчке Декларације о независности, од 4. јула 1776, не поклапа у потпуности са текстом на енглеском језику. Непознати преводилац је и наслов превео недовољно јасно: „Декларација независности“ (стр. 107), а тај израз употребљава и професор Аврамовић у коментару (стр. 111). Могу се употребљавати оба израза али имају различито значење. „Декларација независности“ значи проглашавање независности, а „Декларација о независности“ је формални акт о проглашавању. Осим тога, постоји разлика између насловне странице факсимила и текста на енглеском језику. На факсимилу је само потпис председника Конгреса (који је потписао „по налогу и у име Конгреса“), док су у тексту наведени потписи свих представника држава. У преводу на наш језик нема ниједног потписа. Очигледно је да се ради о различитим издањима истога текста.

Сличан је случај са амандманима на амерички устав. У оригиналу су „чланови“ означени словима, а у преводу римским бројевима као и у америчким издањима. Испод наслова сваког „амандмана“ на нашем језику стоји (у заградама) да је „ратификован“ 15. децембра 1791. Тога у тексту објављеном на енглеском језику нема. Према овоме како је написано, стиче се погрешан утисак да су сви

⁷ На пример, Ј. Милићевић: „Habeas Corpus Acta или јемства за личну слободу“, *Бранич*, 1888, стр. 197–232.

амандмани „ратификовани“ (у ствари прихваћени) истога дана у државама. То није тачно. Вирџинија је као десета држава 15. децембра 1791. прихватила првих десет амандмана, па је тако испуњен услов за њихово ступање на снагу.⁸ У вези са амандманима могло би се рећи да је за прву групу од десет амандмана требало задржати уобичајени назив Bill of Rights, пошто је тешко преводив на наш језик, и утолико пре што свих десет амандмана чине целину иако је сваки од њих представљен као посебан члан. Осим тога, ако превод треба да буде веран оригиналу, требало је дословно превести наслов и поднаслов (са стр. 119) а не скраћено и препричано (стр. 121).

Уношење декларација о правима човека највише је практиковано за време Француске револуције. Разумљиво је да се најчешће наводи и објављује Декларација права човека и грађанина из 1789, која је касније стављена на чело устава из 1791. Када се у опширном коментару већ помиње та чињеница онда је ваљало рећи да су сличне декларације садржале и уводни делови устава од 1793. и 1795. За истраживаче ће бити занимљиво то што су и ти текстови објављени.⁹ То треба нагласити пошто они омогућавају занимљиво поређење. Исто тако, чини се да констатација да су америчке декларације потврђивале права која су грађани уживали као британски поданици а да је француска декларација проглашавала права која грађани до тада нису уживали (стр. 143) није добила свој логични закључак о „природи“ права. Питање извора права је у овом случају кључно, јер од одговора на њега зависи како заштита самих права тако и право државе да ограничи њихово уживање. Ако права човека проистичу из природног права које представља неку врсту „надустава“ (стр. 141), онда она нису створена Декларацијом већ су само преточена у „практично-политичку праксу“ (стр. 141). Декларација не произлази из једне теорије већ представља компромис разних струја (стр. 144). Ако се с тим ставом можемо сложити, онда то није могуће у целини с тврдњом да је Декларација, иако стављена на чело устава од 1791, остала „формално-правно... одвојена од њега и практично без правних гаранција“ (стр. 150). Декларација је одувек представљала целину за себе, али то не значи да је остала без „правних гаранција“. Оне су биле за њу исте као за устав у целини. Устав од 1791. у првом делу садржи „Основне одредбе које гарантује Устав“, у којима су начела Декларације. Формална одвојеност од устава је Декларацији добро

8 Остале три државе које су 1787. прихватиле устав (Џорџија, Масачусетс и Конектикат) учиниле су то тек 1939. и тако симболично потврдиле да су амандмане формално прихватиле све америчке државе.

9 Објављени су у часопису *Безбедности и друштвена самозаштита*, бр. 5 1990, стр. 29-33.

дошла, јер устав није трајао ни годину дана (иако је у погледу начина измене сматран једним од „најтврђих“), а Декларација је остала у важности упркос пракси¹⁰ и надживела све уставе до наших дана да би постала основа устава од 1946. и 1958. и зато подлеже одговарајућој правној заштити.

Такође је штета што није довољно истакнут непријатељски став француских револуционара према свим облицима плурализма. То је сматрано за обележје старог режима па је, као у свим револуцијама, уздизан општи интерес нације и јединство. У Француској су 1793. укинута Академија наука и сва књижевна друштва а 1794. је конфискована целокупна имовина. Право на удруживање је признато тек 1901. Да ли су националсоцијалисти у Немачкој и ту нашли неки извор инспирације?

Национални документи о људским правима завршавају се Декларацијом права народа Русије (1917) и Декларацијом права радног и експлоатисаног народа Русије (1918) чији преводилац није означен. И у овом случају је то важно јер превод није сасвим тачан иако је смисао приближно исти. И за ове текстове се може рећи да технички нису уједначени. На пример, није јасно зашто се одлуке Трећег сверуског заседања Савета¹¹ наводе у увученом тексту а не обично као што је дат руски текст. Исто тако у првом тексту извесне речи се наводе шпационирано у преводу верзалом а последњи став курентом. Ни потпис није стављен на место на ком је у оригиналу већ на супротну страну. У другој декларацији је изостављен текст испод наслова у коме се каже да га је донело Треће сверуско заседање Савета радничких, војничких и сељачких депутата 12. (25) јануара 1918. Уместо тога стоји: „Уставотворна скупштина одлучује“. У превођењу оваквих текстова толико слобде је превише, поготово када се мешају два потпуно различита органа. Из историјата настанка Декларације права радног и експлоатисаног народа произлази зашто текст такве садржине није усвојила Уставотворна скупштина већ Треће сверуско заседање Совјета радничких, војничких и сељачких депутата. Њоме су одбачена либерална схватања а јавно су прокламовани диктатура и насиље као главна средства социјалне револуције. То је утолико важније што је тај документ постао основа совјетског устава од 1918, а преко њега и устава земаља тзв. народне демократије. Радикализма није лишена ни Декларација права народа Русије Савета народних комесара, од 15. новембра 1917, у којој се помиње право народа на самоопредељење „све до отцепљења и стварања самосталне државе“. Шта је донела примена тако схваћеног начела

10 Следећи устав (1793), чији је уводни део представљала Декларација о правима човека и грађанина, имао је још гору судбину јер није уопште примењиван.

11 У преводу: „Уставотворна скупштина“.

добро је познато. Штета је што није унет и део из устава РСФСР (1918) као што је учињено у поменутом броју *Архива* из 1968. То још више важи за део заиста демократског Вајмарског устава Немачке (1919).

За кориснике ове збирке несумњиво највећу вредност може имати објављивање Повеље Међународног ПЕН-а (1934) чији је текст мало познат широј јавности упркос значају за развој слободе мишљења и изражавања која превазилази област културе. У ствари, дати су изводи из Повеље, такође прилично слободно преведени (и у овом случају без имена преводиоца). Та комотност се огледа не само у наслову већ и у додавању текста који не постоји на енглеском, а то је нека врста објашњења да је Повеља „заснована на одлукама донетим на међународним конгресима“ што је требало рећи у фусноти. Томе је додато и: „Становиште ПЕН-а је следеће“ (стр. 173), чега такође нема на енглеском језику. Правничка прецизност недостаје не само у представљању текста (или извода) Повеље већ још више у коментару у коме се могло и морало рећи како је дошло до текста Повеље који је више пута пречишћаван и дотериван. Вредело би труда и простора да је дат потпуни текст Повеље уз евентуалне ознаке када је који став усвојен. Непрецизности има и када је реч о организацији и њеним члановима. Ова међународна невладина организација назива се „светска асоцијација писаца“, па се не зна ко су њени чланови: да ли сви ПЕН центри или национални ПЕН центри,¹² а говори се и о „приступању“ писаца (стр. 176) – вероватно националним центрима, како би се из ове збирке могло разабрати.

Није познато ни одакле је узет превод текста Свеопште декларације о људским правима, ни ко је преводилац. Очигледно је да то није коментатор (професор Војин Димитријевић) јер он употребљава други назив. Иако је реч о документу који је највише објављиван и који је, док је у Београду радио Информациони центар УН, био најдоступнији најширем кругу корисника – његово увршћење у збирку је оправдано. То је ван сваке сумње један од најважнијих међународних докумената не само по садржини већ и по томе како је примљен од најшире јавности (стр. 193). Могло би се додати да је у том погледу превазишао и најсмелија очекивања својих твораца, који су га замислили као први и необавезујући део међународне повеље о људским правима. То је омогућило релативно брзо усвајање Декларације без званичног противљења иједне државе. Тако се може разумети да је један документ коме је порицана правна обавезност постао општеприхваћен и обавезан и

12 Каже се исто тако да је „Југославија обновила своје чланство у Међународном ПЕН-у“ (стр. 176), што наводи на закључак да само један центар из једне државе може бити члан.

ван Уједињених нација у већој мери од докумената чија правна вредност није спорна, међу којима су на првом месту међународни пактови о људским правима. Није познато зашто нису објављени и пактови чији преводи одавно постоје. Да ли су они толико познати и доступни да би у оваквој збирци само непотребно заузимали простор? Нека нам буде допуштено да не мислимо тако.

Највећу тешкоћу за објављивање представља несумњиво Завршни акт КЕБС-а (1975) и завршни документи каснијих састанака представника држава потписница зато што се само мањим делом односе на људска права. Како с правом примећује професор В. Димитријевић, људска права нису била средишна тема Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, нити повод за њено одржавање. Њих је наметнуо Запад као противтежу захтевима Истока (стр. 234). Због тога не звучи убедљиво истовремено тврђење да су за уношење начела поштовања људских права у Завршни акт нарочито заслужне несврстане и неутралне земље (на истом месту). Њихова заслуга пре може бити у формулисању текста. У збирку је из Завршног акта унето само Начело (VII) поштовања људских права и основних слобода. Поред тога су објављени изводи из Завршног документа Бечког састанка (1989). У коментару се каже да нису објављени делови који се односе на олакшавање људских контаката, на спајање породица и слична питања јер то „не занима много југословенског читаоца“ (стр. 234). Можда не занима „много“, али ипак занима пошто има раздвојених породица. Нема ни објашњења зашто су изостављени делови о сарадњи у култури и образовању, а пре свега о положају радника миграната којих има много из Југославије. Може се нагађати да ли због своје уопштености нису објављени ни делови Завршног документа Мадридског састанка (1983), у којима је први пут нешто више речено о потреби поштовања људских права. Завршни документ Бечког састанка иде корак даље и улази у нека конкретнија питања, посебно у питања заштите права мањина.

Нема сумње да је објављивање докумената Конференције о безбедности и сарадњи у Европи који се односе на људска права веома значајно. Они су, а нарочито Завршни акт из 1975, донекле доживели судбину Свеопште декларације о људским правима из 1948, па је чак можда и превазишли. Док је Декларација у целини посвећена указивању на основна људска права и слободе, дотле су акти КЕБС-а то у мери која се сматра основом или условом међународне безбедности и сарадње. Иако им је заједничко истицање политичке а оспоравање правне вредности и, с временом, све шире прихватање – Свеопшта декларација се не позива ни на један правни документ, док Завршни акт то чини па се мора тумачити у њиховом светлу, утолико пре што садржи уже формулације (стр.

234). Непосвећен људским правима, Завршни акт је добио најшири одјек баш у вези с њима, па се сви „хелсиншки одбори“ само њима баве (стр. 235), као што се механизми предвиђени Бечким документом односе само на поштовање одредаба Завршног акта о људским правима. На тај начин се „први корак ка јединственом европском правном простору“ (стр. 237) чини у области која није била замишљена као главна. Али то је несумњиво боље него да се ужи регионални системи намећу другима.

Вероватно да због тога нису објављени регионални акти из области људских права. То је оправдано јер цела збирка одише духом универзалности. Зато је требало унети још неке универзалне документе који би збирку учинили у много чему потпунијом и кориснијом. То пре свега важи за међународне пактове о људским правима, односно за њихове делове који се односе на права и слободе, а можда и за нека друга акта од општег значаја (о разним видовима недискриминације) чији су прописи уграђени у темеље савременог демократског друштва. Можда је недостатак потребних средстава утицао на обим и употребљивост ове збирке.

Међутим, много више од тога сметају, поред поменутих, технички недостаци који се огледају у непотпуним и тешко разумљивим подацима о изворима, преводиоцима и коментаторима. Објашњењима или коментарима је заједничко правило: што је млађи коментатор, то је дужи коментар. Не зна се да ли због недостатка искуства у сажетом излагању или због жеље да се покаже како не заостаје у учености. Без обзира шта је у питању, остаје утисак да ту није било уредника или да је имао велику толерантност према бројним сарадницима. Није у питању ограничавање слободе мишљења већ потреба да постоје јасна мерила у погледу чињеница неопходних за разумевање сваког документа уз нарочиту пажњу на приказ његовог настанка и коментарисања. Ако се дужина документа није могла одређивати, мера и врста коментара свакако јесте. Коментари према утврђеним мерилима знатно би олакшали поређење између докумената што је суштинско а не техничко питање.

Врло лепа замисао да се пре текста на оригиналном језику дâ факсимил документа, не само да је допринела побољшању естетског изгледа већ је, у случају репродукције насловне стране, омогућила да се види и извор. Нажалост, то није спроведено доследно. Можда то није било могуће у сваком поједином случају, нарочито када је реч о најстаријим документима до којих се потпуних текстова неретко долазило реконструкцијом и комбиновањем разних верзија, које су се понекад међусобно доста разликовале па им је и наслов мењан (као што је случај са енглеском Великом повељом о слободама). Због тога је штета што је изос-

тављено навођење извора текста на страном језику или је то остављено преводиоцима што су они, нажалост, врло ретко чинили (на пример професор Шефко Куртовић). То ће несумњиво причињавати тешкоћу будућим истраживачима који ће морати поново да трагају за изворима а ова збирка им може послужити само као полазиште.

У вези с појединим текстовима споменули смо да се наводе имена преводилаца. То се, на пример, односи на америчку Декларацију о независности, Декларацију права радног и експлоатисаног народа Русије, Повељу Међународног ПЕН-а, Свеопшту декларацију о људским правима, Завршни акт КЕБС-а и Закључни документ Бечког састанка. Пошто су у садржају збирке поменути преводиоци неких текстова, читаоцу преостаје да преводе осталих текстова приписује коментаторима или да их упоређује с раније објављеним преводима. Било би коректно да су тачно наведени извори оригинала и то да ли су преводи однекуд преузети и прештампани или се први пут објављују. Документи овакве вредности такве податке у потпуности заслужују. Нема сумње да би нова збирка, у којој би се нашле врлине и оне из 1968. и ове, била радосно дочекана не само као водич кроз историју људских права и слобода већ и као књига која би се с великим уживањем читала.

Момир Милојевић

Зборник радова са научног скупа поводом двестоте годишњице објављивања *Метифизике морала* Имануела Канта (Правни факултет у Београду и Гетеов институт у Београду, 1997)

Научни скуп¹ посвећен Кантовим *Метифизичким начелима науке о праву*, одржан у Београду септембра 1997. године, други је по реду сличне природе. Први је, на тему: „Правна држава – порекло и будућност једне идеје“, такође одржан у Београду предратне 1991. године. Оба пута организатор је био, на једној страни, Правни факултет Универзитета у Београду, а на другој, Немачки културни и информативни центар, односно Гетеов институт у Београду. Оба пута повод је био јубилеј: први пут, стопедесетогодишњица постојања београдског Правног факултета, а други, две-

¹ Скуп је одржан у Београду 26. и 27. септембра 1997. године у организацији Правног факултета у Београду и Гетеовог института, а његовим радом непосредно су руководили Данило Н. Баства и Петер Волф (Peter Wolf). Уз присуство невеликог броја приврженика Кантове филозофије, своје радове су представили: Рихард Заге (Richard Saage), Стеван К. Врачар, Данило Н. Баства, Јован Бабић, Јасминка Хасанбеговић, Бернд Лудвиг (Bernd Ludwig), Томас Мертенс (Thomas Mertens) и Коста Чавошки.